

Müslüman Saati'ne Ağıt: Zamanın Modernleşmesine Dair Bir Deneme

Mustafa GÜNERİGÖK*

“Vakit ikindi ve bunlar mesafeli konular”

Erdal Baykan

Özet

Modernite gelenek karşısında ilerleme, modernleşme tarihsel süreç, modernizm ise bu sosyolojinin ideolojisidir. Batı dışı toplumlarda bu merkezi yapıya ulaşma serencamı için daha çok modernleşme kavramı kullanılır. Türk modernleşmesi Tanzimat'la başlayan ve günümüze kadar devam eden bir modernleştirme projesidir. İlerleme miti, Batı'da olduğu gibi Batı dışında da önemli bir dogmadır. Cumhuriyet modernleşmesinde bu dogma Batılılaşma olarak temayüz etmiştir. Modern zaman tasavvurunun kaynağı ilerleme düşüncesidir. Metafiziğe dayalı döngüsel tarih, modernleşme ile birlikte yerini seküler ilerlemeci tarihe bırakmıştır. Türk modernleşme tarihi içerisinde bu değişimi ilk gören kişilerden biri modern Türk şiirinin kurucusu Ahmet Haşim'dir. Haşim bu konu ile ilgili “Müslüman Saati” adını verdiği bir makale yazar. Müslüman Saati geleneksel zamana dair bir ağıttır. Bu çalışmada Haşim'in zaman tasavvuru Müslüman Saati'nin sınırları çerçevesinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Haşim, Türk Modernleşmesi, Müslüman Saati, Zaman

Abstract

Modernity is progress against tradition, modernization is a historical process, and modernism is the ideology of this sociology. In non-Western societies, the concept of modernization is mostly used to reach this central structure. Turkish modernization is a modernization project that started with the Tanzimat and continues until today. The myth of progress is an important dogma outside the West as well as in the West. In the modernization of the republic, this dogma has emerged as Westernization. The source of modern time vision is the idea of progress. One of the first people to see this change in the history of Turkish modernization is Ahmet Hasim, the founder of modern Turkish poetry. Hasim wrote an article on this subject, which he called “Muslim Time”. The Muslim Hour is a lament for traditional time. In this study, Hasim's concept of time is discussed within the framework of the Muslim Hour.

Keywords: Ahmet Hasim, Turkish Modernization, Muslim Hour, Time

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi, mgunerigok@sakarya.edu.tr, ORCID:0000-0002-2592-9284

Giriş

Modernleşme, toplumların tarihsel süreç içerisinde gelenek karşısında farklılaşarak merkezileştikleri bir süreçtir. Batı'da feodalizmin çöküşü sonrasında başlayan bu tarih; burjuva, endüstri ve kapitalizmin gelişmesi, kentleşme, dinsel değişim ve siyasal hakların yaygınlaşması gibi birçok yapısal unsuru kapsamaktadır. Gelişmeler karşısında toplumun sahip olduğu önemli fonksiyonların bir kısmı merkezde toplanırken, bir kısmı da gerilemektedir. Yeni sosyolojiler toplumsal fonksiyonları birbirinden ayırmaktadır. Bu ayrık durum ile birlikte ortaya çıkan boşluk yeni kültür, gruplar ve ideolojiler tarafından doldurulmaktadır. Modernleşme süreci bitmiş ya da sonlanmış değil bilakis geç-modernite, postmodernite ve küreselleşme gibi açılımlarla tüm dünyada bütün gücüyle devam etmektedir.

Türk modernleşmesi bir modernleştirme projesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayıp Cumhuriyet Türkiye'sinde özellikle yenileşme/Batılılaşma serencamı bağlamında yeni boyutlar kazanan, Batı'nın toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik dünyasına erişilmesi gereken bir evren olarak görülen siyasal harekettir (Mardin, 2002: 9). Osmanlı sonrası modernleşme hareketi devlet eliyle Türk toplumunun bütün hücrelerini Batıcılık fikriyatı dolayımında merkezden çevreye doğru dönüştürme konusunda kararlı olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'de modernleşme sürecinde devlet, toplumsal ve kültürel adacıkları, nevi şahsına münhasır olacak şekilde Türk tipi bir forma dönüştürmeyi amaçlamıştır (Subaşı, 2014: 225-231). Mevcut hal, aktörlerin öngördüğü ya da tahayyül ettikleri bir yer değildir. Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de modernleşme hareketinin yan etkileri olmuş, başarıları kadar başarısızlıkları da tartışılır olmuştur. Nihayetinde Türk milletinin modernleşme deneyimi bir dizi değişkenin ve operasyonel kodlarda sağlanan süreklilik, kırılma ve yeniden inşacılığın etkisiyle meydana gelmiştir. Ayrıca bu süreç tarihsel bir şekilde karşılıklı olarak birbirinin içine nüfuz eden ve yakınsallık kurularak dönüştürülen "geleneksel güç"lerle modernler arasında; karmaşık ve bir o kadar da sofistike bir karşılaşmadır. Bu bağlamda Türk modernleşme tarihi aynı zamanda modern ve geleneksel yapıların karşılaştığı ve geleneğin modernlik sarmalında dönüştüğü ya da değiştiği yeni bir sosyolojinin inşa edilmiş öyküsüdür (Mardin, 2011: 167-200).

Bu yeni öyküde Cumhuriyet dönemi modernleşmesini Osmanlı modernleşme geleneğinden ayırt eden önemli özelliklerden biri za-

man tasavvurudur. Dolayısıyla Türk modernleşmesini, Batı'da modernleşme ile ilgili ilerleme ideolojisi olgusu bağlamında yapılan okumalarda olduğu gibi zaman sosyolojisi gerçeği üzerinden takip etmek mümkündür. Zaman olayında yaşanan kırılma, Osmanlı Türk modernleşmesinin temelinde yatan önemli bir olaydır. Kısacası modern zaman tasavvuru, Türk modernleşmesinin kapsamını genişleterek onu topyekûn bir toplumsal-siyasal hale dönüştürme projesi haline getirmiştir. Batı'da ve bizde de zaman modernleşme süreci içerisinde politikleştirilerek sekülerleştirilmiştir. Türk modernleşmesinin iktidar araçlarının inşasında yer alan iktisadi ve siyasi zihniyetin dönüşümü gibi tüm değişimlerin arka planında yeni zaman sosyolojisinin seçici yakınlığı söz konusudur (Atalay, 2018: 112).

Bilindiği üzere Osmanlı düşünce yapısı son zamanlara kadar modern ilerlemeci zaman algısından haberdar değildir. Osmanlı İmparatorluğu döngüsel zamanının, örnek aldığı Asrısaaadet/dinsel ve Kanuni Sultan Süleyman Dönemi gibi toplumsal bir karşılığı olan altın çağları/ütopyaları vardır. Bu nedenle 19. yüzyılın başlarına değin yapılan reformlarda geleneği ihya düşüncesi çok baskındır. Bu da döngüsel zaman tasavvurunun toplumsal gerçeklikte güçlü bir şekilde egemen olduğunu göstermektedir. İlerlemek için ilerlemek ya da yenilik için yenilik düşüncesi Osmanlı zihin dünyasında bâtil bir anlam taşımaktadır. Doğal olarak gelenekselci bir metaforda ilerleme doktrini anlamında yenileşme ve modernleşme kavramları bulunamazdı. Osmanlı modernleşmesinde “yeni bir düzen yaratma düşüncesi” 19. yüzyılda ortaya çıkacaktır. Tanzimat döneminde, başka bir ifadeyle Osmanlı modernleşme süreci içerisinde “yeni” kavramı retorik olmanın ötesinde peyderpey fiiliyata dökülen bir sosyolojiye dönüşmektedir. Böylece bu süreçte “döngüsel zaman gerçekliği”, yerini yavaş da olsa biriktirmeci, evrensel olduğu iddia edilen linear (ilerlemeci) zaman algısına bıraktığı söylenebilir (Atalay, 2018: 113).

Osmanlı'da mekânın ve koşulların zorladığı değişimin zamana uydurma sorunlarını, Cumhuriyet modernleşmesinde ise zamanı, mekâna ve şartlara uydurma sorunlarını çözüme durumu söz konusudur. İlkinde mekân, ikincisinde zaman daralmaktadır. Tarihsel anlamda koşullar, zaman ve uzamı değiştirmeye zorlamaktadır. Buna göre, geniş mekânda Osmanlı halklarını dönüştürmeye çalışan dar modernleşme, dar mekânda ise ulus merkezli bir hareket olarak ge-

niş modernleşme inancı ortaya çıkmıştır. Osmanlı'da devlete rağmen aydınlar, askeriye ve dış şartlar tarafından gerçekleştirilmek istenilen, Türkiye'de ise halka rağmen, devlet tarafından uygulanan ulusalcı jakoben bir modernleştirme pratiği söz konusudur. Her iki yaklaşım da modernleşme yerine modernleştirme geleneğinden beslenir (Çetin, 2003: 24-25). Neticede Osmanlı'da bir kurtuluş reçetesi olarak sunulan modernleşme, Cumhuriyet'le birlikte daha kuşatıcı, zorlayıcı ve sistematik bir şekilde uygulanmıştır. Toplumda gelenekselden moderne doğru ilerleme daha çok sosyal yapıyı etkileyen iktisadi, hukuki ve toplumsal bir dizi reformla başlamıştır (Dikeçligil, 2014:19). Bu süreçte ilkin çok fazla dikkat çekmeyen ve modern düşüncenin temel dinamikleri arasında yer alan yeni zaman tasavvuru ile ilgili düzenlemeler aslında Türk modernleşmesinin hızlandırılmasında önemli rol oynamıştır. Yeni evren tasavvuruna bağlı olarak kabul edilen yeni zaman anlayışı ulus devletin temel dinamiklerini ve buna bağlı olarak gelişen tarih düşüncesinin temellerini oluşturan unsurlardan biri olmuştur.

Sonuç olarak zaman olgusu, sosyal bilimlerde olduğu gibi 20. yüzyıl Türk modernleşmesini incelemek için de çok az yararlanılmış bir kaynaktır. Oysa birçok açıdan zaman tasavvuru bize gerek modernleşme politikalarımızın gerekse dönemin aydınlarının dünya görüşlerinin nasıllığı hakkında önemli ipuçları verir. Bu olgu ya da kaynak ayrıca, aydınların Türk modernleşmesinin getirdiği sorunlara nasıl baktıklarını da ortaya koyar. Modern dönem zaman tasavvurunu inceleyen bir kişi, toplumsal ve siyasal değişimin nereye konumlandırılmak istendiğini anlayabilir. Abraham Mendilow 1952 yılında yayımlanan kitabına, "zaman hakkındaki hislerimiz belki hiç bu yüzyıldaki kadar sıra dışı değişmemiş, gözümüzde bu denli önem kazanmamıştır" ifadeleriyle başlamış, 20. yüzyılı "zaman takıntısı"yla tanımlamıştır (Türk, 2021: 1). Tüm entelektüel alanı saran bu takıntı, elbette Türk aydın ve düşünürlerinde de karşılığını bulmuştur. Bu nedenle geçtiğimiz yüzyılda öne çıkan büyük ustaların zaman anlayışı Türk modernleşmesi dolayımında tartışılması gerekir. Bu çalışmada kendi deyimiyile şairlerin en garibi olan Ahmet Haşim'in zamana dair düşünceleri bugün klasikleşen "Müslüman Saati" adlı yazısı merkeze alınarak konu edinmektedir. Bu konuya geçmeden önce sosyolojide zamanın nasıl değerlendirildiğine kısaca da olsa bakmamız gerekir.

Sosyolojide Zaman Üzerine

Zamanın kendisi ontolojik anlamda sınırlıdır. Ezeli ve ebedi değildir. Zaman düşünce tarihi boyunca üzerinde tartışılmış bir konudur. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlükte “Bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakit. Sürenin belirli bir parçası, belirlenmiş olan an, çağ, mevsim, dönem, devir. Bir işe ayrılmış veya bir iş için ayrılmış saatler. Olayların oluş ve akış sırasını belirleyen, düzenli ve önemli gök olaylarını birim olarak kullanan sanal bir kavram. Fiillerin belirttikleri geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman kavramı. Yer kabuğunun geçirdiği gelişimde belirlenen ve fosillere göre dörde ayrılan geniş evrelerden her biri” şeklinde tanımlanır. Bu belirlenimden anlaşıldığı gibi zaman kavramı çeşitli alanlarda ve disiplinlerde farklı farklı şekillerde değerlendirilmektedir.

Sosyolojide zaman, toplumsal yaşamın temel düzenleyici özelliklerinden biridir. Bu nedenle toplumsal zamanı fiziksel zamandan ayırmak gerekir. Sosyal bilimler toplumsal zaman ile ilgilidir. Bu bağlamda zaman, inşa edilen bir olgu olarak örgütlenmiş insan etkinliklerinin doğası, kuruluşu ve sonuçlarıyla ilintilidir. Sosyoloji kuramı zamanı ikiye ayırır: kişisel deneyim olarak süre ve insanlık tarihi olarak uzun süre. İnsanlık tarihi geniş zaman dilimlerinden meydana gelir. Pragmatizmin öncüsü William James kişisel deneyimi sosyal psikolojik bir vakıa olarak ele alır. Bu alanla daha çok psikoloji ya da sosyal psikoloji ilgilidir. İnsanlık tarihi, Fernand Braudel’in çalışmalarında görüldüğü gibi tarihsel/zamansal yapılara bir gönderim şeklindedir. Tarihsel zaman ya da süre toplumsal yaşamın tüm alanlarını kapsayan ve önemli bir arka plana dayalı olarak üretilen zaman dilimidir. Bu zaman dilimi çoğunlukla bir Asrısaadet gibi dine ya da modern dünya veya kapitalizm gibi siyasal icadın bilinçli düzenleyici modunun etkisi altında gelişir (Marshall, 1999: 689).

Genel anlamda sosyoloji, sosyal zamanın toplumsal zeminde görünürlüğüne/öneminin artması sonucu konuyla ilgili olmaya başlamıştır. Dolayısıyla sosyolojide meselenin ele alınışı felsefe ve edebiyat gibi alanlar kadar eski ve yaygın değildir. 19. yüzyılda erken dönem Avrupa ve Amerika’da sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında zaman ve zamanın çeşitli görünümleri üzerine araştırmaların gözle görülür düzeyde arttığı bilinmektedir. Karl Marx “Kapital”de ve arkadaşı Fredrich Engels ise “Anti Duhring”te zaman konusuyla ilgilenmiştir.

Alman sosyologlar Max Weber ve Georg Simmel zamanın toplumsal görünüşleri ile uğraşmışlardır. Simmel, "Paranın Felsefesi"nde "yaşamın ikinci belirleme tarzı olarak" ritimleri, Weber ise "Protestan Ahlakı ve Kapitalizm'in Ruhu"nda kapitalist zihniyetin ortaya çıkışında dinsel zaman tasavvurunun önemini açıklamaya çalışır (Çelik, 2010: 137).

Sosyoloji biliminin tarihsel sürecinde konuyu genel olarak ciddi bir şekilde ele alan sosyolog Emile Durkheim'dir. Durkheim, zaman kavramının toplumsal kökenleri ve kollektif zamanı belirleme pratiğiyle ilgilendi. Ona göre zaman, nesnel bir gerçeklik olarak toplumda üretilmiş ve bu nedenle toplumdaki topluma, kültürden kültüre farklı bir şekilde algılanabilir bir olgudur. Meseleye geleneksel ve modern zaman şeklinde bir tasavvur üzerinden yaklaştığımızda sosyolojinin kendisi bir bütün olarak bu ayrımı kabul eder. Bir anlamda mekanik ve organik dayanışma, cemaat ve cemiyet gibi ayrımlar bu sosyolojinin yansımalarıdır. Özelde, Amerikalı sosyologlar Sorokin ve Merton'un toplumsallık açısından Durkheim ile paralel olan çalışmaları bu tarz bir tanımlamaya işaretler. Bu işlevselci sosyologlara göre zamana dair bir tasavvur, döngüsel ekolojik değişimlere bağlı ve toplumsal sosyolojiye uygun bir şekilde belirlenir. Dolayısıyla modern insan doğa veya tabiatı saf dışı bıraktığı için saat zamanına daha çok güvenir. Tabiat si-hirsizleştirilerek kontrol altına alındığı gerçeği üzerinden hareket edilince döngüsel doğal değişimlerden bağımsız bir biçimde toplumsal etkinlikler gerçekleşir (Hüküm, 2017: 363-364). Kutsal, profan ayrımı buralara kadar uzanır. Kısacası modern insanın tabiata egemen olma dürtüsü, materyalist tabiat ve makine anlayışıyla da birleşince zamanın seyri değişti. Hâsılı modernleşme sürecinde zaman tasavvuru politik bir zeminde tarihselleştirilerek sekülerleştirildi. Böylece tarihi ilerleme doktrini ile birlikte zamana yeni bir anlam ve amaç yüklenmiş oldu. İlerleme ve modernleşme eş anlamlı kabul edildi. Bu doktrin, Rönesans sonrası Avrupalı zihinleri öylesine etki altına aldı ki, bu kuruluş doktrinini herhangi bir şekilde sorgulama girişimi bir paradoks veya dine aykırı düşünce olarak kabul gördü (Günerigök, 2018: 218).

Müslüman Saati'ne Ağıt

Ahmet Haşim (1887-1933), 20. yüzyılın kapısında yaşayan Osmanlı entelijansiyasının ve modern Türk şirinin kurucu isimlerinden biridir. Haşim, 1921'de Yahya Kemal yönetiminde çıkarılan Dergâh mecmu-

asının üçüncü sayısında Falih Rıfkı'nın "Eski Saat"ine nazire/reddiye olarak "Müslüman Saati" adlı bir makale kaleme alır. Makale edebi bir dille yazılmıştır. Cumhuriyet'in önemli yaptırımlarından olan saat ve takvim reformlarından dört yıl önce yayımlanan makale, modern anlamda zaman-mekân kavrayışında yaşanan dönüşümlere ilişkin izlenimler içerir. Bu yazı 1928'de Gurebâhâne-i Laklakan adlı kitapta tekrar yayımlanır. Haşim, bir aydın duyarlılığı ve refleksiyle söz konusu dönüşümün toplumsal ve kültürel etkilerini gündemine almış gözükmektedir. Bu anlamda Haşim'in yazısında kullanılan dil, kavramlar, ortaya konulan argümanlar ve bunlarla birlikte inşa edilmek istenilen söylem dolayısıyla bu metin bir modernleşme ve Batılılaşma eleştirisi olarak değerlendirilmektedir (Altınışık, 2012: 84).

Müslüman Saati'nde ana kavram olarak kullanılan 'saat'ten kasıt zamanı ölçen alet değil zamanın kendisidir. Agamben'in "Çıplaklıklar" (2017: 17) kitabında modernizasyon adına sorduğu soruları Haşim ve Müslüman Saati üzerinden bir tasavvura dönüştürecek olursak: "Kiminle ve neyle çağdaşız? Ve her şeyden önce, çağdaş olmak ne demektir?" Saatimizin zamanı modernlik, zaman ve uzamdır. Agamben'e göre bu soruların ilk ve geçici izleri Nietzsche'den gelmektedir. Haşim, Nietzsche okudu mu? Pek bilinmez. Ancak o, Roland Barthes'in "çağdaş olan erken (vakitsiz) olandır" ifadesini Müslüman toplum için özetler gibidir.

Müslüman Saati, Türk toplumunun değişen zaman algısını gündemleştirir; öyle ki Türk toplumu kendisine ait zamanın dışındadır, başka bir zamanın, kendine yabancı ve ritmine uzak olduğu bir zamanın içindedir artık. Tanzimat ismi etrafında klişeleşen yabancılaşmanın şiddetlenerek Türk toplumunu kendi aslî zamanından sürgün ettiği farkında olan Haşim "Müslüman Saati" yazısıyla bütün insanî pratiklerin medyumunu (ortamı) olan zamanın düşünülme biçiminin değişimiyle birlikte tarihsel ve kültürel değişimin (kopuşun) yaşandığını/yaşanacağını saat ve takvim değişiminden önce haber verir. Bu bir bakıma bir çağdaşlık krizinin imgesel şekilde düşünülmesidir. Çağdaş olmak için kendi saatini (aslî zamanın imgesini) unutulmuşu terk eden modernleşmeci Türk kültür ve siyaset hayatının başka bir geceye uyu-yup başka bir güne uyanacağını söyler. Yazıda örtülü şekilde bırakılan soru şudur: kendi zamanımızda değilsek kimin zamanındayız?

Agamben'e (2017: 18) göre Nietzsche, zamanıyla hesaplaşmak ve şimdiki zaman karşısında yerini belirlemek için Türkçe'de "Çağa

Aykırı Düşünceler” olarak çevrilen kitabını yayımlar. Bu eser, çağa bir itirazdır. Nietzsche “çağın haklı olarak gurur duyduğu bir şeyi -onun tarihsel kültürünü ve oluşumunu- burada çağın zararına bir şey olarak, çağımızın hastalığı ve eksikliği olarak anlamayı deniyorum; dahası insanı yitip bitiren bir tarih hummasının ızdırabını çektiğimize ve hiç değilse bundan acı çektiğimizi bilmemiz gerektiğine inanıyorum.” der. Buna göre Nietzsche şimdiki zaman olarak telaki edilen “güncellik” (aktualite) iddiasını, “çağdaşlık”ını bir irtibatsızlığa ve uyumsuzluğa yerleştirir. Peki, Haşim hangi çağa aittir? Müslüman Saati göstermelerin yapıbozumunu; daha doğrusu şairin zihinsel alan habitusunu açığa çıkarır. Sosyal praksis/gelenek olarak kendi zamanıyla çakışmayan bir gündelik hayat potresi çizen Haşim, söylem düzeyinde, şiirde zamanın taleplerine uymayan ve bu bağlamda modern olmayan bir moderndir.

Neticede Haşim, tarihsel anlamda her düşünür gibi kendi çağının çocuğudur. Ancak bu durumu kopuş bilinci içinde karşılar. Bunun izlerini daha çok Haşim’in şiirlerinde görmek olasıdır. Özellikle mufassal şiirlerinin imge ve temalarında, giderek belirsizleşen bir zaman ve mekân algısına sahip olduğu görülür. Bu belirsizliğin salt kişisel bir şey olduğunu düşünmemek gerekir; adeta genel bir durumu kişiselleştirerek yeniden kurmuş gibidir. Göl Saatleri’nde bulunan “O Belde” şiiri (Haşim, 2015: 96) bu bakımdan tahlil edilmeye değerdir: şiir bir dikotomi mantığıyla kurulmuştur; bir tarafta sahici ve hakiki bir hayat tasviri vardır, diğer taraftan da yaşanan gerçeğin şiddeti söz konusudur. Haşim’in modern dünyayı kavrayış tarzıyla yakından bağlantılıdır bu. “Bize bir zevk-i tahattur kaldı/ Bu sönen, gölgelenen dünyada.” diyen şair, hakiki hayatı geçmiş kipinin içinde bir yerde düşünmektedir; Müslüman Saati’nin kipi şeklinde değerlendirilebilir. “O Belde”, artık ütöpik bir uzaklığa düşmüş olan o hakiki hayat, Müslüman Saati’nin işlediği bir mekânın şiiridir. “Sefil” ve “kirli” bir nazarın zamanına düşmüş durumdayız ve bu nazar bizde bir mana bulamamaktadır. “O Belde”de hayat hakiki ve insanlar yoğunlaşmış menekşeler biçimindedirler; ay ışığı ellere sığınmakta, duygular gerçek ve kadınlar saf, ince ve leylidir. Fakat bu artık sadece bir zevk-i tahatturdur; sadece hatıra ve hafızalarda, yaşanmakta olan hayatın çarpıklığını gösteren bir ideal olarak durmaktadır. Söz konusu şiir “Müslüman Saati”nin tasvir ettiği kompozisyona uygun bir şekilde biter: “maî gölgeli bir beldeden cüda kalarak/ bu nefy ü hicre müebbed, bu yerde mahkûmuz” dizelerinin-

de, geride kalan zamanı ve yaşanacak gerçeği kehanetvâri bir şekilde tespit eder. Maî gölgeli beldeden, yani gerçek ve tabî bir zamandan sürgün olmuş ve bu yapay yere mahkûm olmuş durumdayız ve burada sadece buruk bir tarih bilinciyle kendi zamanımızı (Müslüman Saati'ni) hatırlamaktayız. Çocukluk anıları kadar saf ve derin olan o belde (gerçek zamanın saatinin işlediği o mekân) geride kalan Türk hayatının sahiciliğini tasvir etmektedir denilebilir.

Haşım, çağıyla tekil bir ilişki içindedir. Modernlik dinamizminin farkındadır. Yaşadığı zamana hem bağlı hem de mesafeli duruşa sahiptir. Saatin değişmesi ile zaman ve uzamın ayrılacağını, bir kırılmanın yaşanacağını düşünmektedir. Bu sosyoloji farklı bir açıdan değerlendirildiğinde yerinden çıkarma ve anakronizm aracılığıyla yeniden bağlanmak demektir. Zamanıyla fazlaca çakışan, onunla barışık yaşayan insanlar çağdaş değildir: tam da bu nedenle zamanını görmeyi başaramazlar, çağın üzerine çıkmayı beceremezler (Agamben, 2017: 19). Bu bağlamda zaman insanın varlık dünyasıyla temasa geçtiği kendi dünya görüşüne mahsus bir evrendir. İnsan bu evrende doğar ve burada yaşar. Dünya hayatı bu zamanla sınırlıdır (Subaşı, 2020: 20).

Haşım, makalede bir “üslub-ı hayat” tanımı yapar. Bu tanımı sosyolojik muhayyileye modernlik ve gelenek ayrımı şeklinde çevirmek mümkündür. Kendisi hiçbir metninde gelenek kavramını kullanmaz. Bunun yerine örf, millet, conventionnel, ananevi, ananeperver, alaturka gibi eşanlamlı kavramları kullanır. “Ecnebi saati iptilasından evvel” bugün sosyolojide daha çok gelenek olarak tanımlanan paradigmadan beslenen bir yaşam biçimi vardır. Haşım'ın geleneği Müslüman Osmanlı'dan hayat bulmaktadır. O, kendisini bu döngüsel zamanın insanı/şairi olarak görmektedir (Haşım, 2015: 219; Altınışık, 2012: 84; Gelgör, 2019). Ruh ve zihin olarak halis bir Müslüman Türk'tür. Tüm özellikleriyle tam bir İstanbul'ludur (Karaosmanoğlu, 2016: 31). Ancak toplumsal yaşam hakkında ortaya çıkan yenilikler söz konusu olduğunda özellikle zamana dair değişim onda farklı bir hissiyata dönüşmektedir. Ona göre, zamana dair ortaya çıkan modern olgusal değişim ve bu bağlamda gündelik hayatın gerçekliğini belirleyen yeni müfredat, Müslüman toplum için sağlıklı bir yenilenmeyi beraberinde getirmeyecektir. Haşım, aynı zamanda bu olgusal değişime yönelik oluşan eylemsizlik haline/sessizliğe karşı bir şaşırılmışlık hissiyatı içindedir. Yeni zaman tasavvuru ve teknolojisi onda tamamen anlayamadığımız

ve büyük ölçüde denetimimizin dışındaymış gibi görünen olaylar evreninde bir sıkışmışlık duygusu yaratmıştır.

Haşim'e göre modern zaman tasavvuru, Müslüman toplumu ontolojik gerçekliğinden uzaklaştıracaktır. Yeni saat güneşe/metafiziğe ayarlı döngüyü insanın elinden alacaktır. Artık gündelik hayatın başlangıcını "şafağın parıltıları", sonunu ise "akşamın ziyaları" tayin etmeyecektir. Bu insanda kayıp duygusu yaratan bir temporal zaman-mekân tasviridir. Mutlu, mesut saatler, hatıratın kutsi devri bitti. Babalarımızın, annelerimizin zamanı yok artık. Yeni tanzim veya yeni zaman tasavvuru insanı zamana, yeryüzüne yabancılaştıracaktır. Artık sonsuz güzellikte bir bahçe olan zaman yok; muğlak ve buhranlı bir ân vardır. Kaotik zaman sosyolojisi teknoloji aracılığıyla örgütlenmiş bir zamansal düzenliliktir. Böylece insanı ve kültürü daha kolay bir şekilde programlamanın yolu açılır. Sonuç olarak bu zamana dair yeni teknoloji ya da müfredat insanı yaşamsal düzeyde yeryüzünden yoksun bırakır. İdeolojikleşen zaman tasavvuru Türk modernleşmesi bağlamı üzerinden alternatif bir arayış olarak modern kentle birlikte yeni ve yapay bir kozmos inşa eder (Han, 2021: 31; Hüküm, 2017:372).

Modernleşme, Müslüman Saati ve Şiir

Bilindiği üzere Batı-dışı modernlik, modernlik sosyolojisini tercüme/aktarmalı yoluyla/biçimde yaşayan toplumların inşa ettikleri bir modernleşme geleneğidir. Batı-dışı bir karşıtlık değil bir alternatiftir. Batılı olmayan toplumların modernlikle aralarındaki ilişkiyi daha aktif ve üretken bir forma taşıma durumudur (Göle, 1998: 311). Bu sosyoloji, Avrupa modernliğinin pratikleriyle hiçbir zaman çağdaş olmayan bir tecrübedir. Türk modernleşmesi başlangıçta çoklu bir modernlik olarak ortaya çıkmamıştı. Zaten modernliğin kendisi böyle bir yapılanmaya açık değildi. Bu modernlik pozitivistti. Tarihsel süreç içerisinde Türk modernleşmesi klasik dönem modernliğinden kopmadan ve fakat nevi şahsına özgü bir modernleşme biçimi olarak dönüştüğünü söylemek mümkündür. Alternatif modernlikler ya da çoğulcu yapılar şeklinde görünlere sahip olsa da Türk modernleşmesi dâhilinde bir damar, sürekli bir şekilde erken dönem pozitivist Batılaştırma savını hep diri tutma mücadelesi verdiğini söyleyebiliriz.

Modern bir hareket olan İslamcılık da kurucu bir ideoloji olarak Cumhuriyet'in başında var olmuş, sonrasında ise ciddi bir şekilde öte-

kileştirilerek sistemin dışına çıkarılmak istenmiştir. Radikal bir modernleşme biçimi olarak Cumhuriyet dönemi Batılılaşma hareketi, telafi edici ideoloji ve tarihsel gecikmişliğin giderilmesinin bir aracı şekline kendisini inşa eder. Türk modernleşmesi bu bağlamda düşündürseldir. Modernleşme hareketi dolayımında yeşeren diğer fikri akımlar da bu süreçlerden nasibini almışlardır. Konumuz açısından ilginç olan görüntü; modernleşme sürecinde zengin ve çoğulcu bir entelektüel birikime sahip olmasına rağmen zaman ile ilgili görülen gelişmeler karşısında derin bir sukut halinin varlığıdır. İnsanlar bu konuda zarfı önemsedikleri kadar mazrufu gündemleştirmemişlerdir. Bu durum Haşim için bir hayal kırıklığıdır.

Ahmet Haşim, kapsamlı bir modern söylem alanı içinde düşünce ve şiir üretmeye çalışır. Haşim, “devam ederek değişmek ve değişerek devam etmek” diyen Tanpınar’ın eylem biçimine benzer bir biçimde “geleneksel değerlerin modern bir medeniyette saklanabilirliği konusu” ile ilgilenir (Altınışık, 2012: 86). Başka bir ifadeyle Haşim giderek görünürlülük kazanmaya başlayan Türk modernleşmesi serencamı içinde “biz”e özgü ve “biz”e ait olduğunu düşündüğü “Müslüman kültürü”, “yabancı” olarak kabul ettiği modernite içinde konumlandırma sorunu, sıkıntısı yaşar. Bu noktada daha önce de ifade ettiğimiz gibi Fransız edebiyatçı ve kimilerince ilk modernist olan Baudelaire’eye çok yaklaşıacaktır. Baudelaire, yaşadığı dönemde modernliğin kurumsallaşması için mücadele etmiş ancak sonrasında modern ilerleme düşüncesi ve kapitalist sistemin tinsel düzen ile karışması karşısında endişeye kapılmıştır. Velhasıl Haşim süreç içerisinde modernleşmenin huzursuzluğunu üzerinden atamaz. Geleneğe, kültüre ve annesine duyduğu özlem hep diri kalmıştır. Ayvazoğlu’na göre Müslüman Saati, yaşanmadan yazılması mümkün olmayan bir şeydir. Bu metin, Haşim’in Yahya Kemal’in “Ezan ve Kur’an”, “Ya Vedud”, “Bir Rüyada Gördüğümüz Eyüb” gibi yazılarında billurlaşan dinsel/kültürel habitusa ait olduğunu göstermektedir. Ayrıca Haşim, Müslüman saatinin içinden çıkıp geldiğini, nabızlarında sonuna kadar o saatin tik-taklarını hissettiğini ve bu kültürel hissiyattan kaçınmanın mümkün olmadığını bize anlatmaya çalışmaktadır (Ayvazoğlu, 2019: 119-126).

Haşim’in dünyasında zaman, tasavvur edilen dünyanın/hayatın temel belirleyici niteliklerinden biridir. Şiirinde bu durum çok daha açık bir şekilde görülmektedir. Sembolist şiirlerinde “öznel”, “eşsü-

remli" ve "ölçülemez" bir zaman anlayışı; empresyonist şiirlerinde ise "nesnel", "ölçülebilen" ve "ilerleyen" tasavvur öne çıkmaktadır. Müphemliğin öne çıktığı yaklaşımında Henri Bergson'un etkisi barizdir. Örneğin; *Mâi Gözler*, *"Hilâl-i Semen"*, *"Şimdi"*, *"Ey Nisviyyet... Şiir Nedir?..."*, *"Akşamlarım"*, *"Sürûd-ı Emel"* ve *"O"* gibi sembolist şiirlerinde Haşim, öznenin eşsüremlî yaşantı içinde olduğu döngüsel zamanın haritasını çizer. Sonsuzluk, sınırsızlık ve süreklilik iç içedir. Sembollerle tasarlanan zamanın devingenliği karşısında anlamın müphemliği hep diridir. Onun için hakikat, şiirlerinde kullandığı semboller aracılığıyla üretken bir akşam kızılığına/zamanın devingenliğine dönüşür. Bunun yanı sıra *"Gurûb"*, *"Karanlıkta Beyâz Kuşlar"*, *"Kuşular"*, *"O Eski Hücreye Benzer Ki"*, *"Hazân"*, *"Son Saat"* ve *"Evim"* gibi empresyonist şiirlerinde akışkan ancak sonsuzluğa doğru akmayan bir çizgisel zaman tasavvuru inşa edilmektedir. Bu şiirlerde de imge çok baskındır. Zamanın geri getiremeyeceği, yok edeceği, dönüşü olmayan yaşamsal renkler ve sözcükler görünürlülük kazanmıştır. Bu şiirlerde biten mevsim, eskiyen ev, gidip dönmeyen kuşlar, batan güneş, sona eren saat vardır. Artzamanlılık dolayımında lineer bir uzantıda giderek yaşlanan bir zaman söz konusudur. Kısacası Hâşim'in sembolist şiirlerinde kum saatinin tekrar tekrar çevrilmesini andıran döngüsellik, empresyonist şiirlerde ise kaybolan, bozulan bir saatin tıkrıtları duyulmaktadır. Haşim tıpkı modern zaman resmini çizerken yakaladığı söylemde olduğu gibi modern lineer zaman hayatları yok edecek, menbaaları kurutacak bir melâl hali içindedir. Bu melâl hâli, zamandaki akışkanlığın sürdürülemezliğiyle ya da dönüşü olmayan bir karamsarlıkla ilişkilendirilmektedir (Kocabay, 2010: 141-142). Tüm bu anlatılanlar Müslüman Saati'nde tefsir edilmiş gibidir. Göstergeler bu yazının bu büyük şiirleri anlamamız için önemli bir kaynak olduğunu anlatmaktadır.

Özetle; Haşim, Tanzimat'la başlayan Türk modernleşmesi bağlamında zaman tasavvuruna dair yaşanan değişimi ve yeni zaman sosyolojisini, değişenin adını "Müslüman Saati" koyarak kavramsallaştırır. Mevzuyu modernleşme tahayyülünün söylem alanı içinde gündemine aldığından konunun oluşma hali, koşulları ve nedenleriyle hiç ilgilenmez. Bu değişime yönelik sorular ortaya koymaz. O daha çok Müslüman Saati'nin çalışmadığı durumda ortaya çıkacak olan sonuçlara odaklanmak ister ve bu noktada ciddi bir şekilde kaygılıdır. Ona göre modernleşmenin bu yeni yüzü bizce "yabancı"dır. Bu nedenle za-

mana dair yaşanan bu toplumsal değişim ile ilgili bir eşik tespit eder. Haşim'in defterinde bu karamsarlığı gösteren imgelem "Akşam"dır (Altınışık, 2012: 88).

Edebiyatta Bir Kanon: Müslüman Saati

Müslüman Saati, zamanın kırılması dolayısıyla oldukça ilginç bir makaledir. Edebiyat kanonunda olağanüstü bir etkiye sahiptir. Kendisinden sonra Yahya Kemal ve Ahmet Hamdi Tanpınar gibi dönemin büyük üstatlarını sadece şiirde değil fikirselle bağlamda da etkilemiştir. Yahya Kemal'in "Ezansız Semtler" gibi yazıları ve Tanpınar'ın "Saatleri Ayarlama Enstitüsü" (yeni zamanın alegorisidir) romanı böyle bir muhayyilenin tefsiridir. Müslüman Saati, Yahya Kemal'in "Frenk hayatının gecesinde sabah namazına kalkılır mı?" dizesine verilmiş bir cevap gibidir. Yanı sıra daha geniş bir yelpaze üzerinden iz sürüldüğünde Haşim'in çocukluk arkadaşı olan Abdülhak Şinasi Hisar, "Fahim Bey ve Biz" (1941) ve "Boğaziçi Mehtapları" (1942)'nda bir vakit Müslüman topluma ait olan geleneksel zamanla modern zamanı kıyaslar. Abdülhak Şinasi yaşanan toplumsal değişimi, geleneksel bir bakış açısıyla sosyal zaman (mekân) tasavvuru üzerinden kavramsallaştırır. Roman sosyolojisinde bu etki ve bağlam ağı günümüzde Orhan Pamuk'un "Cevdet Bey ve Oğulları" ile devam ettiği de iddia edilmektedir (Altınışık, 2012: 85).

Hâsılı; Müslüman Saati, modernleşmenin Türk edebiyatındaki akislerinden biridir. Bu yazıda Türk edebiyatının gündemlerinden biri, belki en önemlisi, bilinç düzeyine çıkar; modernleşme ile birlikte hakiki hayatın geride bir yerde kaldığı fikri günümüze kadar edebiyatımızın esas temalarından bir olmuş durumdadır. Bu durum sadece Yahya Kemal ve Tanpınar'da değil, belki Haşim'in de içinde bulunduğu şiir geleneği kanonunda bir "Müslüman Saati" arama cehdinden söz edilebilir. Turgut Uyar'ın "Büyük Saat"i, Sezai Karakoç'un "Hızır ile Kırk Saat"i buna örnek olsa gerektir. Denebilir ki klasik şiirden sonraki Türk şiirinin en büyük krizi modernleşmenin yarattığı krizlerdir. Değişen dünya gerçeğinin karşısında şiir ve şair, bir taraftan kendisini modernleştirirken, bir taraftan da aslî inanç ve değerleri tekrar bulma çabasını diri tutmuştur. Yahya Kemal'in klasik vezne dönmesi ile Haşim'in Müslüman Saati arasında sadece bir içerik farkı vardır; mantıksal olarak bu iki fenomen, en temelde, "Kendi Gök

Kubbemiz" altında kendi zamanımızı gösteren bir saatin işleyişini hatırlamaya matufturlar.

Sezai Karakoç'un "Divan şiiri"nin temalarına geri dönmesini de Müslüman Saati'ne dair sorunun yedeğinde okumak mümkündür; keza Turgut Uyar'ın modern bir "Divan" yazması başlı başına bu sorunun Türk şiiri ve Türk şairi için ne denli hayati olduğunu gösterir; öyle ki gerçek zaman (Müslüman Saati), bizim kendi zamanımızdı ve saatler alaturka bir vakte ayarlıydılar, gün ve gece, bir ubudiyet bilinciyle sahici ve hakiki bir şekilde idrak edilip yaşanıyor, Türk toplumu modernleşmenin yarattığı şizofrenik gerçeklikle kirlenmemiş, kendi âleminin saf ve derin zamanında ağlayıp gülüyorlardı. İsmet Özel'in şiir serüveninin sonlarına doğru yazdığı "Bir Yusuf Masalı"nın da bu kategoriye dâhil edebiliriz; Yusuf, rüya kadar renkli bir dünyadadır, zaman ve mekânla bütünleşmiş bir hâldedir, varoluşu sahici ve aşkı kâinatın anlamını açık kılan bir aşktır. O kendi zamanındadır ve aşk gelip onu bütün sahiciliğiyle kuşatacak, o da yaşadığı tertemiz hayatı derinleştiren aşkı bütün boyutlarıyla duyacaktır. Zaman Müslüman saatine ayarlıdır ve hakiki haber Cibril'in kanatları altındadır. "Müslüman Saati"ni bir alegori olarak okuduğumuz vakit, san ki Divan şiirinin parçalanmamış ve kendinden emin dünyasını tekrar çağırır gibidir. Haşim, kaotik bir modernleşme burgacında, gözlerini semaya ve âlemin iç yüzüne çevirerek, Türk toplumu için esas ve aslı zamanın tabiatın ritmine duyarlı bir şekilde işleyen Müslüman saati olduğunu gündemleştirirken, Türk şiirinin diğer büyük isimleri bu ikilemi derinleştirmişlerdir denebilir. Buna göre modernleşme sürecinde esas kayıp "Müslüman Saati"dir; zamanı gösteren, daha doğrusu zamanın nasıl idrak edildiğini haber veren zaman ölçüm biriminin değişmesi telafisi mümkün olmayan bir kayba yol açmış, Türk toplumu kendi aslı zamanından sürgün olmuştur. Edebiyatın/şiirin/şairin bir gözü artık var olmayan ve fakat var olmasını dilediği bu saattedir.

Sonuç

Sonuç olarak Tanzimat'la başlayan bir süreç var ve Haşim epeydir adına modernlik denilen bir dünyanın içinde yaşadığının farkındadır. Dönemine göre çok modern şiirler yazar. Çalışmalarında modern kelimesinin yanında onu çağrıştıran birçok kavramı da kullanır.

İmparatorluktan modern ulus zamanlarına bir geçiş söz konusudur. Haşim bu geçiş döneminde bir nevi araftadır. Müslüman insanı karşılayan hayatın/zamanın kafa yorulmaya değer bir tarafı olması gerektiğinin altını çizer. Batı-dışı modernliğin gelgitlerini çok erken fark etmiştir. Bir anlamda yeni düşünceler, kapsamlı programlar ve kudretli bir müfredatın içinde debelenen paradigmanın talihsizliğini yazmak ister. Bu nedenle Müslüman Saati tüm gücüyle İslam dünyasının üzerine gelen Batı medeniyetine duyulan tepkisellikten doğan bir “dausıla” ve “mistik” bir ürperidir (Ayvazoğlu, 2019:119).

Kaynakça

- Agamben, Giorgio, 2017, *Çıplaklıklar*, (Çev. Suna Kılıç), İstanbul: Alef Yayınevi.
- Altınışık, Işıl Uçman, 2012, *Osmanlı'da Zaman-Mekân Kavrayışının Değişimi ve Mimarlık*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Atalay, Onur, 2018, *Türk'e Tapmak: Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ayvazoğlu, Beşir, 2019, *Hâşim: Ömrüm Benim Bir Ateşti*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Çelik, Celaleddin, 2010, *Sosyal Zaman ve Din*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çetin, Halis, 2003, “Gelenek ve Değişim Arasında Kriz: Türk Modernleşmesi”, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı 25, s.12-40.
- Dikeçligil, Beylü, 2014, “Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu”, *Aile Sosyolojisi Yazıları*, Ed. Mustafa Aydın, İstanbul: Açılım Kitap Yayınları, s. 13-50.
- Gelgör, Nigar, 2019, *Ahmet Hâşim Sözlüğü*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Göle, Nilüfer, 1998, “Batı-dışı Modernliğin Kavramsallaştırılması Mümkün mü”? *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, Defter ve Toplum ve Bilim Ortak Çalışma Grubu, İstanbul: Metis Yayınları, s. 310-320.
- Günerigök, Mustafa, 2018, “Gösteri Toplumu, Tarihselcilik ve Sekülerleşme”, *Sosyoloji Divanı*, Yıl 6, Sayı 11, s. 213-225.
- Han, Byung-Chul, 2021, *Zamanın Kokusu: Bulunma Sanatı Üzerine Bir Deneme*, (Çev. Şeyda Öztürk), İstanbul: Metis Yayınları.
- Haşim, Ahmet, 2015, *Bütün Kitapları*, İstanbul: Oğlak Yayıncılık,
- Hüküm, Muhammed, 2017, *Şair-Sosyolog Kemal Tahir*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, 2016, *Ahmet Haşim*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kocabay, Hatice, 2010, *Ahmet Hâşim Şiirlerinde Zaman*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Mardin, Şerif, 2002, *Türk Modernleşmesi: Makaleler*, Der. Mümtazer Türköne, Tuncay Önder, Ankara: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif, 2011, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm: Makaleler 5*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, Gordon, 1999, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Subaşı, Necdet, 2014, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Dem Yayınları.
- Subaşı, Necdet, 2020, *Derdimiz Hayat –Etnometodolojik Fragmanlar–*, İstanbul: Mahya Yayıncılık.
- Türk, M. Sami, 2021, *Her Yönüyle Zaman –Zaman Romanı Büyülüdağ–*, Ankara: Sonçağ Yayınları.